

Analógia és hangzásséma

Absztrakt

Benő Attila

Az analógia hagyományosan az alaktani szabályok és szabályszerűségek általánosítását jelenti. Ha a tágabban értelmezzük az analógiát, akkor nemcsak a szóelemek viszonyára kell tekintettel lenni, hanem a szabályszerűnek tűnő **szubformémikus** hangismétlődésekre, a hangzássémákra, mivel bizonyos lexémaértékű hangsorok kialakulását csak ilyen módon magyarázhatjuk meg.

A Szilágyi N. Sándor által bevezetett **hangzásséma** terminus egyfajta vázlatos hangkép a ténylegesen hallott szó hangalak szerkezetéről (Szilágyi N. 2004). A beszélő memóriájában feltételezett hangzássémák működésének feltárása a hangalaki analógia működését is pontosabban értelmezhetővé teheti.

A belső szóteremtéssel létrejött és az szókölcsonzással meghonosodó szavakban egyaránt szerepet játszhat a hasonló hangzássémájú szavak hatása.

Tervezett előadásomban az analógia és a hangzásséma összefüggését a kölcsönszavak lexikai és alaktani integrálódásával szemléltetem román–magyar és magyar–román nyelvi érintkezésből származó adatokkal.

A hangzásséma a **hangalaki expresszivitás**, az onomatopoezis jelenségével is összefügg, hiszen rendszerint bizonyos szótag- vagy hangismétlésen alapuló hangzássémák miatt tűnnek egyes szavak hangalakilag kifejezőnek (pl. *heherészik*, *huhog*, *csobban*, *dobban*, *koppan*, *robban*, *ityeg-fityeg*, *ámul-bámul*, *ireg-forog* stb.). Ez szemléletesen mutatkozik meg a meghonosodó szavak alaki és jelentésbeli módosulásaiban. Némely kölcsönelem ikerítés alakban való meghonosodása bizonyos hangzássémák analógiájára történhet, amint ezt néhány erdélyi, román eredetű nyelvjárási adat példázza: r. *calabalíc* 'veszekedés, csetepaté' > m. *kalabálé* → *kalabala* 'ua.'; r. *fírŕii* 'sürög-forog' > m. *fircál* → *ircál-fircál* 'ua.' (Bakos 1982: 54); *papă-lapte* 'nemtörődöm ember' > m. *pápaláptya* 2. 'híg sár, flity-floty'; m. *tarkabarka* > *terchea-berchea* 'komolytalan'.

A hangutánzó, hangulatfestő vagy annak vélt idegen eredetű szavak hangalaki integrálódását is befolyásolhatja a hangzásséma érintkezéssel alapuló analógia: pl. r. *fornăi* 'orrán át lélegzik' > m. *formojál* 'dorombol'; r. *bombăi* 'zümmög, füttyöl, motyog' > m. *bombog* 'mormog'; r. *dondăi* 'gyagyog, motyog' > m. *dondog* 'ua.'

Ugyannak a kölcsönszónak különböző nyelvjárásokban és nyelvváltozatokban kialakult variánsaiban felfedezhető bizonyos expresszív hangzássémák érvényesülése: r. *troncăni* 'fecseg, karattyol' > m. *trankanyál* – *trPnkPnyál* – *tronkonyál* 'ua.'; r. *șopti* 'suttog, suttogva beszél' > m. *sopotyál* – (*sopotyol*) – *suputyol* 'ua.'. Az ilyen esetekben nem annyira a fonetikai törvényszerűségek határozzák meg a kölcsönszó hangalakját, hanem bizonyos hangzássémák mintaként való működése.

Az analógia hangzássémák alapján történő érvényesülését magyar és román nyelvi adatokkal szemléltetem, de úgy gondolom, hogy a jelenség általánosabb érvényű, és más nyelvek és nyelvváltozatok alapján további kutatásokra van szükség, hogy tisztábban láthassuk a folyamat részleteit, formáit és szabályszerűségeit.